

Çeviri:

Tarih Usullerine (Metotlarına) Dair⁺

Celal NURİ*

Çeviriyazı ve Günümüz Türkçesine Aktaran: İpek METE**

Günümüz dünyasında bilinenlere oranla bilinmeyen çok fazla şey vardır. Gerek dünyanın yapısı, gerekse insanlığı idare eden kurallar hakkında çok az bilgi sahibiyiz.

Hakkında bilgi sahibi olduğumuz kanunlar, bir yönden, daha basit kanunlar olarak ele alınabilir. Bunlardan önce ise aslî kanunlar yani bilinen anlamıyla "eşyanın hakikati" vardır ki onların başlangıcı ve sonu belli olmayan bir bilinmezlik örtüsü ile örtülüdür. Akıl, kendi seviyesinin üstüne yükselmeli ve sınırlarını aşmalıdır ki onları anlayabilsin. Eşyanın hakikati aklın sınırları içindedir, yani akıl onlarla çevrilidir. Eğer her birimiz bireysel olarak tabîî kanunları bilseydik şu an, geçmiş ve hatta gelecek bizim için keşfedilmiş olurdu. Yaşadığımız âni araştırıp tabîî hareketleri bulur; onun ile karşı karşıya gelecek ve birlikte olacak diğer hareketleri fark eder ve sonuç olarak gelecek hakkında birçok konuda araştırma yapma imkânına sahip olurduk. Fakat ne yazık ki bildiğimiz şeyler çok basit ve azdır. Hatta hiçbir şeydir.

⁺ Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmuâsı (Haftalık siyasî, ilmî ve edebî gazetedir), Sene: 1, Cilt 2, 4 Zilhicce 1335 Cumartesi (22 Eylül 1917) Numara 34 – 3.

* Celal Nuri (1882-1938), Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin önemli aydınlarından. Hukukçu, Gazeteci, siyaset adamı. Ayrıntılı bilgi için bakınız: [Necmi Uyanık, Celal Nuri İleri ve Tarih Anlayışı, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 16, Güz 2004.](#)

** Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Yüksek Lisans Programı mezunu. E-posta: ipekmete84@hotmail.com

*** Makalenin Latin harflerine aktarılması sürecinde metni gözden geçirerek kontrol eden KSÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Arşt. Grv. Zeynep Özdem'e teşekkür ederiz.

Astronomide yıldızları idare eden kanunlardan birkaçı Kopernik¹, Kepler,² Newton³ tarafından açıklanmış ise de bunlar da kesin bilgiler değildir. Bu kurallar da tam olarak açıklanamamıştır. Güneşin âlemin merkezi olması hakîkatinin açıklanmasının üzerinden dört asır geçtiği halde Batlamyus teorisine⁴ geri dönmeye yönelen Anri Poankara'nın⁵ araştırmaları gerçekten önemlidir.

Tarihî ve sosyal kurallara gelince: İnsan dünyaya nispeten yeni ve onu ilgilendiren bilimler ondan daha yeni olduğu için bunların çıkarımları henüz bize nasip olmamıştır. Bokrat(?)⁶ zamanında tıp bilimi her ne idiye Mommezen⁷ asrında da tarih o derecede basittir. Bir tarihi yazmadan onun yaşantısında, evvelce, bir hikmet düşünmek ve bütün olayları o bakış açısıyla incelemek ve karşılaştırmak bilimin ciddiyeti ile düşünülduğünde ayrılık kabul etmez. Yani herkes aynı fikirdedir.

Sonuç olarak tabiî kanunlar- terim anlamıyla ilahî kanunlar, Allah'ın hikmetleri-bilinmezlik içinde bilinmezliktir. Hikmetli bir iş olarak düşünerek tarihi yeniden yazmak büyük bir cahilliktir. Dînî ifade ile küfürdür.

Tevrat'ta, inceliği bakımından en derin eser ve konularla karşılaştırılan "Kitâb-ı Eyüp" (Eyüp Kitabı, Eyüp Bölümü) bu konuda bize gayet önemli bir fikir verebilir. Eyüp uzun süre Allah'ı, tabiî kanunları araştırıyor. Her sözü mantık hazinesinden bir parçadır. Huyşani de aksi düşüncede bir teoriyi savunarak Eyüp'ün içinde bulunduğu büyük musibetlerin sebebini araştırıyor. Sonuçta hikmet bütün bütün başka bir şekilde ortaya çıkıyor!

Ne yazık ki eski tarihlerde, bilim adamları daima bir hikmet düşünmüş ve kavimleri tabiatın üstünde bir bakış açısıyla kabul veya reddederek bu konuda karar vermişlerdir. Tabi bu teoriyi ispat için bazı olaylar bozulmaya uğramış, olaylara türlü türlü manalar verilmiş, kasıtlı olarak bazı maddeler unutulmuş veya önemsiz bazı şeyler abartılmıştır.

¹ Celal Nuri, Polanyalı Astronomi bilgini Nicolas Copernicus'u (1473 – 1543) kastediyor. Kopernik, dünyanın ve diğer gezegenlerin güneş etrafında döndüklerini açıklamıştır.

² Çağdaş astronominin kurucusu sayılan Alman Gökbilimci Johannes Kepler'i (1571 – 1630) kastediyor.

³ İngiliz fizikçi, matematikçi ve astronom Isaac Newton'u (1643 – 1727) kastediyor. Newton, yer çekimi kanununu bulmuştur.

⁴ Yunan gökbilimci Klaudyos Batlamyus'un (85 – 165) dünya merkezli bir güneş sistemi modelidir. Bu model, Kopernik'in güneş merkezli modeline dek Batı ve İslam dünyalarında geçerli model olarak kabul edilmiştir.

⁵ Fransız matematikçi, fizikçi ve filozof Jules Henri Poincare'yi (1854 – 1912) kastediyor olmalıdır.

⁶ Antik Yunan Filozofu Sokrates kastediliyor olmalıdır. Yunan Felsefesi'nin kurucularından olan Sokrates M.Ö 470 – M.Ö 399 yaşamıştır.

⁷ Meşhur Alman tarihçi Theodor Mommsen'in (1817-1903) kastedildiği düşünülmektedir. Roma İmparatorluğu tarihine ilişkin yaptığı çalışmalarla tanınmıştır.

Örnek:

Fransa'nın hakkıyla iftihar ettiği Bosue'nin⁸ "Tarih Günü Üzerine Nutuk"u genel olarak edebiyat âleminde saygıdeğer bir yeri olan eserlerdendir. Bu eski fakat kıymetli kitapta Bosue büyük bir tarihçi olduğunu göstermiştir. Tarihi olayları geniş bir bakış açısıyla görmüş, onları genel sınırlar içinde tekrar ortaya koymuş, bazı kanunları ispatlayarak ortaya bir felsefe tarihi çıkarmıştır. Fransa veliahdının eğitimi için kaleme alınan bu kitap edebiyatta Bosue tarafından Hıristiyanlığın yüce bir hikmet sonucu ilerleyişini gösteriyor. Hazreti Adem'den Papa Onbirinci İnosan'a kadar her olayda bu etkiyi gösteriyor. Bir Katolik -Bosue'nin eleştiricilerinin fikrine göre -bu eserde Protestanların, Yahudilerin, dinsizlerin aleyhinde söylenmek için bolca tarihî deliller bulabilir. Yazar, hükümetlerin düşüş ve yükselişlerinden hep bu kilisenin hikmetini (yani kilisenin hükümetleri yönlendirmesini) çıkarıyor. Bu Hıristiyanlık etkisi âdeta tarihe başkanlık etmektedir. Bununla beraber bu eser en önemli edebiyat tarihi örneklerinden biridir.

Bir de Montesquieu'nun⁹ "Romalıların Azâmeti ve İnhitâtlarının Esbâbı Hakkında Mütâlaat" (Romalıların Büyüklüğü ve Düşüşlerinin Sebepleri Hakkında Tartışmalar) adlı güzel ve ünlü kitabını inceleyelim.¹⁰

Bu eserin ilk bölümünün giriş kısmı Bosue'nin "Nutm"udur. Bunda dolayı Bosue, Montesquieu'nun hocasıdır. Bilindiği üzere Montesquieu kitabında Roma'nın dini, hissi, iktisadi, mali durumu ile bu unsurların tarihin kaderi üzerinde oynadığı rolü bütün bütün unutmuştur. Halbuki Roma'nın ele geçirilerek yıkılmasında dinin önemli bir etkisi olduğunu, daha sonra Fustel De Coulanges¹¹ etkili bir kaleme açıklamıştır. Fakat tarihte ilk defa Bosue'nin olmazsa olmaz fikirlerini unutup da meydana gelen olaylarda önceden düşünülmüş bir varsayım üzerine tartışma modasını kaldıran Montesquieu'dür ve bahsettiğimiz eser, bu itibar ile, tarihin tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu tecrübeli kaleme aciz akılların tabii kanunlara ve Hıristiyanlık esaslarına dayandırdığı rol ortadan kalkıyor. Fen bilimleri nasıl tartışılıyorsa tarih de öylece araştırılarak derinliğine iniliyor. Hiçbir tabii güç milletlerin kaderinde etkili değildir. Bununla beraber milletler de körü körüne gitmiyorlar. Başarıların bir

⁸ Fransız din bilimci Jacques-Benigne Bossuet'ten (1627 – 1704) bahsediyor olmalıdır.

⁹ Fransız filozof Baron de La Brede et de Montesquieu'yu (1689 – 1755) kastediyor. Montesquieu, kuvvetler ayrılığı (yasama, yürütme ve yargı) prensibini ortaya atmıştır.

¹⁰ Bahsi geçen eser Ahmet Saki Bey tarafından güzel bir şekilde tercüme edilerek yakın bir zamanda bilim sahasına sunulacaktır.

¹¹ Fransız tarihçi Numa Denis Fustel de Coulanges'i (1830- 1889) kastediyor.

sebebi olduğu gibi yenilgilerin de bir sebebi ve evveliyatı vardır. Devlet mahvoluyor; çünkü asker bozuluyor. Asker ihtilâl yapıyor, çünkü düzen kalmıyor. Savaşta zaferin sebebi Cebrail ve büyük meleklerin yardımı değil, askerin değer ve yeteneği, kullandığı silahların mükemmeliyeti, amirlerin gücü, korunan mevkilerin önem seviyesidir.

Biz geçmişte meydana gelen olayların hikmetlerini açıklamakta yetersiz kaldığımız için olayları tartışamadık. Örneğin Osmanlıların yükseliş ve düşüşleri hep tabii olaylara bağlı olarak açıklanmıştır. Osmanlıların en meşhur tarihçisi Von Hammer¹² de Montesquieu'dan yaklaşık bir asır sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini yazdığında Bosue'nin mesleğini seçmiştir. Bu büyük tarih bilgini diyor ki: "Şimdi, ben bu eseri yazarkenki fikrim hakkında birkaç kelime söylemeye cesaret edeceğim. Zaten kitabım incelendiğinde de bu fikir anlaşılacaktır.

Yazdıklarımı sonsuz ve âdil bir hikmetin varlığını kabul ettiğim büyük bir imanın etkisi altında yazıyorum. Bu önemli hikmetin etkisi tarihin karanlıkları üzerinde haos uçarak hareket eder ve bunun nerden geldiğini, nereye gittiğini insan bilmez.

Von Hammer'in hayal ettiği bu önemli hikmet ne olabilir?

Hammer'in ifadesidir. -Kişiler veya kavimler, milletler veya dinler hakkında kişisel bir taraftarlığım olmadığı halde kalemi elime aldım. Fakat güzel ve yüce işlere büyük bir sevgim ve muhabbetim olduğu gibi kötülüğe karşı da derin bir nefretim vardı. Yunanlılar ve Türklere düşmanlığım yoktu. Müslüman veya Hıristiyandan birini tercih etmedim. Fakat düzenli bir kuvvete büyük bir ilgim vardı. Güzel düzenlenmiş bir hükümete, adaletin güzel bir şekilde yerine getirilmesine, sosyal kurumların ve hayır işlerinin artmasına, bilimin gelişmesine taraftar ve ayaklanmaya, haksızlığa, vahşete ve zulme karşı ise kindar idim."

Bu cümlede "Müslüman veya Hıristiyandan birini tercih etmedim" gibi basit aşağılama sözleri ile Müslüman ve Türklerin kastedildiği anlaşılacak olursa Hammer'in nasıl bir Katolik hikmeti altında ve etkisinde -ve belki elinde olmadan- otuz sene çalıştığı anlaşılır.

¹² Avusturyalı tarihçi, diplomat ve Doğu bilimleri uzmanı Joseph von Hammer'i (1774 – 1856) kastediyor. Hammer, Osmanlı Devleti'nde 1851 – 1862 yıllarında hizmet veren Ercümen-i Daniş'e (Bilim Kurulu) seçilen bilim adamlarındandır. Türk Tarihi ve Edebiyatı üzerine 50 yıl boyunca çalışmıştır. En önemli eseri Osmanlı Tarihi'dir. Bu eseri ele alırken bütün Avrupa arşivlerini taramış ve Osmanlı kaynaklarını da geniş ölçüde kullanmıştır.

Bununla beraber büyük bir belge olması açısından Hammer tarihinin önemini inkâr etmek büyük bir haksızlık olur.

Osmanlı tarihinin incelenmesi -dildeki anlaşmazlıktan dolayı- Avrupalılara güç gelmiş ve bunun sonucu olarak Osmanlı tarihi ihmal edilmiştir.

Tarih Katolik değildir. Budist bir geometri bilimi, Brahman bir matematik bilimi, bir Protestan elektrik bilimi olmayacağı gibi bir Yahudi veya bir Hıristiyan tarih de olamaz. Okyanusun derinliğini ve herçin dalgaları ölçen, laboratuvarında radyum üreten veya Afrika'da kafataslarını tartan bilim adamları görevlerini yaparken Pavlos veya Kalonun takipçileri olmadıkları gibi bir tasnifçi de mesela I. Sultan Selim'in tarihini incelediğinde bütün kayıtlardan bağımsızdır. Hammer tarihimizde özellikle zulümleri görmüştür. Hâlbuki zulmün ve karanlığın eski asırlarda alışılmış bir şey hatta hayatın ta kendisi olduğundan hiç bahsetmemiştir. Yavuz'un şiddet uygulamaları üzerinde ısrarla duran Hammer mesela Şah İsmail'e¹³ karşı yapılan selim hareketlerin uzlaştırıcı manasını (Anadolu'da huzur ve güven sağlama) her nasılsa görememiştir.

Tarih Usullerine Dâir (Çeviriyazı)

Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmuâsı (Haftalık siyasî, ilmî ve edebî gazetedir), Sene: 1, Cilt 2, 4 Zilhicce 1335 Cumartesi (22 Eylül 1917) Numara 34 – 3.

İlim, bir kemiyet-i cüz'iyye, cehl bir kemiyet-i külliye ve kevnîyedir. Gerek âlem tabiatı, gerek onun bir safha-i muhtasarası olan beşeriyeti idare eden desâtirin ancak pek azına vâkıfız.

Peydâ-yı vukûf ettiğimiz kavânîn, bir nokta-i nazardan, kavânîn-i tâliye telakkî olunabilir. Bunlardan evvel ise kavânîn-i asliye yani tabir-i marûfiyle "hakâik-i eşya" vardır ki onlar ebedî ve ezelf bir ridâ-yı mechuliyet ile örtülüdür. Akıl, kendi fevkine urûç ve hurûç etmelidir ki onları anlayabilsin. Hakâyık-ı eşya akl-ı muhîttir; binaenaleyh akıl onlarla muhattır.

¹³ Nuri, Safavi Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı Şah İsmail'i (1487 – 1524) kastediyor.

Eğer ale'l-infirâd kavânin-i tabîiyeyi bilse idik halde, mâzide hatta istikbal de bizim için mekşuf olacaktır. Hâzır tetkik edip cereyân-ı tabiiyyeyi bulur; onun ile tesâdüm ve tesâlüb edecek diğer cereyanları tetkik eder; ve, bin-netice ananesi ile istikbal hakkında tahsil-i vukûfa muktedir olurduk. Fakat heyhat bildiğimiz şeyler pek basit ve ibtidâîdir. Hatta lâşeydir.

Fenn-i hey'ette ecrâmı idâre eden kavâninden birkaçı (Kopernik), (Kepler) (Newton) tarafından tavzîh edilmiş ise de bunlar da kat'î değildir. Bu desâtirde duçâr-ı mu'âhaza olmuştur. Münekkidîn içinde şemsin merkez-i âlem olması hakîkatinin tavzîhinden dört asır geçtiği halde (Batlamyus) nazariyesine rücûa bir temâyül gösteren [Anri Poankara]nın mütâalatı, elhak, zî-ehemmiyettir.

Kavânin-i tarihiye ve ictimâiyeye gelince: Beşer bi'n-nisbe yeni ve ona taalluk eden fenler ondan daha yeni olduğundan bunların istihrâcı henüz bize müyesser olmamıştır. [Bokrat] zamanında fenn-i tıp her ne idi ise [Mommezen] asrında da tarih o derecede ibtidâîdir. Bir tarihi yazmadan onun cerayânında, evvelce, bir hikmet tasavvur etmek ve bütün vekayii o nokta-i nazardan muhâkeme etmek ciddiyet-i ilmiye ile itilaf kabul etmez.

Netice-i makâl: Kavânin-i tabiiyye –yahut ıstılâh-ı naklîsi ile âdetullâh, hikmet-i samedâniye- meçhul ender meçhuldür. Bir hikmet tasavvur edip tarihi onun üzerine yazmak hadd-i nâşinaslıktır- İstılâh-ı dîniyesi ile küfürdür.

Tevrat'ta, şâiriyeti nokta-i nazarından en derin âsar ile mukâyese edilen "Kitâb-ı Eyüp" bu bâbda bize gâyet mühim bir fikir verebilir. Eyüp uzun müddet Cenâb-ı Hakk'ı, kavânin-i tabiiyyeyi muâhaza ediyor. Her sözü bir cevher-i mantıkîdir. Huyşani de aks-i nazariyyeyi müdâfaa ile Cenâb-ı Eyüp'ün giriftâr olduğu mesâib-i muazzamanın esbâbını taharrî ediyorlar. Neticede hikmet bütün bütün başka bir şekilde tezahür ediyor!

Maa't-teessüf eski tarihlerde, erbâb-ı kalem, dâimâ bir hikmet, tasavvur ve akvâm-ı fevka't-tabîa bir nokta-i nazardan makbûl veya merdûd telakkî ile muhâkeme etmişler. Bi't-tabî bu iddiâyı isbât için vekâyî tahrîfe uğramış, hâdisâta türlü türlü mânâlar verilmiş, an kaskin birtakım mevâd unutulmuş veya asla ehemmiyeti olmayanlar mübâlağa edilmiştir.

Misal:

Fransa'nın bi-hakkın iftihâr ettiği [Bosue]nin "Tarih-i Kevni Üzerine Nutuk"u edebiyât-ı umûmiye-i âlemde bir mevki-i mümtâz tutan âsârdandır. Bu eski fakat kıymettar

kitapta [Bosue] büyük bir müverrih olduğunu göstermiştir. Hâdisât-ı târihiyeyi yüksek bir nazarla görmüş, onları hutût-ı umûmiyeye ircâ etmiş, bazı kavânîn-i tabiiyeyi istidlâl edebilmiş ve meydana bir felsefe-i târih getirmiştir. Fransa veliahdının talîmi için kaleme alınan bu kitap muhallidde [Bosue] nasrâniyetin bir hikmet-i bâliğa netîcesi olarak tekâmülünü gösteriyor. Hazret-i Adem'den Papa Onbirinci [İnosan]' a kadar her vakâda, her fiilde bu te'siri buluyor. Bir Katolik -[Bosue]'nin münakkidlerinin fikrine göre -bu eserde Protestanların, Yahudilerin, dinsizlerin aleyhinde söylenmek için delâil-i târihiyeyi mebzûlen bulabilir. Müellif, hükümâtın teâlî ve inhitâtından hep bu hikmet-i kenissâiyeyi istihrâc ediyor. Bu hikmet-i Nasrâniye âdetâ tâihe riyâset etmektedir. Bununla beraber eser en mühim edebiyât-ı târihiye numûnelerindedir.

Bir de [Montesquieu] nun "Romalıların Azâmeti ve İnhitâtlarının Esbâbı Hakkında Mütâlaât" ünvanlı nefis ve nâmdar kitabını muhâkeme edelim. (*)

Bu eserin kısm-ı evvelinin müehhizi [Bosue] nin "Nutm"udur. Binâenaleyh [Bosue][Montesquieu]nun şeyhidir. Fi'l-vâki [Montesquieu] kitabında Roma'nın dinî, hissî, iktisâdî, mâlî ahvâlini tetkîk ile bu müessirâtın mukadderât-ı târihiye üzerinde oynadığı rolü bütün bütün unutmuştur. Halbuki Roma'nın istilâ ve inkırâzında dînin mühim bir dahli olduğunu, bilâhare, [Fustel De Coulanges] sahibkırânâne bir kaleme tavzîh etmişti. Fakat tarihte ilk defa [Bosue]nin hikmet-i mefrûzâsını unutup da ceryân-ı vekâyide evvelden düşünülmüş bir farziyye üzerine binâ-yı muhâkeme modasını kaldıran [Montesquieu]dür ve mevzûbâhs ettiğimiz eser, bu itibâr ile, (Târih-i Tâarih'de) esaslı bir mevki tutmuştur. Bu tecrübe-i kalemiye ile âciz ukûlün kavânîn-i tabiiye ve hikmet-i Nasrâniyeye isnat ettiği rol ortadan kalkıyor. Fünûn-ı tâbiye nasıl mütâlaa ediliyorsa tarih de öylece mazhar-ı tettebbu oluyor. Hiçbir kuvve-i fevka't-tabîa mukadderât-ı ümeme hâkim değildir. Bununla beraber milletler de körü körüne gitmiyorlar. Muvaffakiyâtın esbâbı olduğu gibi hezimetlerin, inhitâtların da ledünniyâtı vardır. Devlet mahvoluyor; çünkü asker bozuluyor; asker muhtel oluyor; zirâ intizâm kalmıyor. Muharebâtta esbâb-ı zafer sürûşân ve kürûbyânın iânetinde değil, askerin kıymet ve meziyetinde, eslihânın mükemmeliyetinde, ümerânın iktidârında, mevâkiin ehemmiyetindedir.

(*) Eser-i mezkûrun Ahmet Saki Bey tarafından tercüme-i nefisesi yakında sâha-zîb-i irfân olacaktır.

Biz tecârüb-i târihiyemizde haddimizi bilerek istidlâlinden âciz olduğumuz hikmetlere atfen binâ-yı muhâkeme etmedik. Osmanlıların azamet ve inhitâtları hep esbâb-ı tabiiyeye müstenittir. Halbuki Osmanlıların en benâm müverrihi [Von Hammer] ise [Montesquieu]dan takrîben bir asır sonra "Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi"ni yazdığı halde kitabında [Bosue]nin mesleğini ihtiyar etmiştir. Bu allâme-i târih diyor ki: "Şimdi, beni bu eserin tahrîrinde idâre eden ve zaten kitabımın mütâlaasından anlaşılacak olan fikir hakkında birkaç kelime söylemeye cesaret edeceğim. Yazdıklarımı ebedîve âdil bir hikmetin vücûduna ettiğim büyük bir imanın taht-ı tesirinde yazıyorum. Bu hikmet-i bâliğânın tesiri zulâm-ı tarihin [Haos] üzerinde tayerân eder ve bunun nerden geldiğini, nereye gittiğini insan bilmez.

[Von Hammer] in tahayyül ettiği bu hikmet-i bâliğa ne olabilir?

"Kalemî – [Hammer] in ifâdesidir.- Eşhâs veya akvâm, milel veya edyân hakkında bir hiss-i tarafgirânem olmadığı halde elime aldım. Lâkin mehâsin ve mâliye büyük bir aşk ve muhabbetim olduğu gibi fenâliğa karşı da amîk bir gayzım mevcuttu. Yunânîler ve Türklere husûmetim yoktu. Müslüman veya Hıristiyandan birini tercih etmedim. Lâkin kuvve-i muntazamaya bir meyl-i azîmim vardı. Güzel tensîk edilmiş bir hükümete, adâletin, hüsn-i icrâsına, müessesât-ı âmme ve hayriyenin tekâmülüne, fûnûnun terakkîsine taraftar ve ihtilâle, itisâfa, vahşete, mezâlîme karşı ise kindar idim."

Bu cümlede "Müslüman veya Hıristiyandan birini tercih etmedim" gibi cüzî kelimâtı edilecek ve bütün kelimât-ı tahkîriye ile Müslüman ve Türklerin kastedildiği anlaşılacak olursa [Hamer] in nasıl bir Katolik hikmet-i bâliğâsının taht-ı nüfûzunda -ve belki bilâ ihtiyâr- otuz sene müddetle çalıştığı tezâhür eder. Bununla berâber büyük bir vesîka olmak itibâriyle[Hammer] tarihinin ehemmiyetini inkâr etmek azîm ve küfrân-ı nîmettir.

Târih-i Osmâniye'nin tetkiki -ihtilâf-ı lisândan dolayı- Avrupalılara güç gelmiş ve binâenaleyh ihmâl edilmiştir.

Tarih Katolik değildir. Bir Bûdî hendese fenni, bir Brahmanî hesap fenni, bir Protestan elektrik fenni olmayacağı gibi bir Yahudi veya bir Nasrânî tarih de olamaz. Amâk-ı okyanus ve [Herçin] mevcâtını ölçen, laboratuvarında [Radyum] istihsâl eden, veya Afrika'da kafataslarını tartan ulemâ vazîfe-i ilmiyeleri başında [Pavlos] veya [Kalon]un muakkibleri olmadıkları gibi bir musannif de meselâ Sultan Selim-i Evvel'in târihini muhâkeme ettiğinde bütün kuyûddan mücerrettir. [Hammer] tarihimizde husûsiyle mezâlîmi görmüştür. Hâlbuki zulmün âsâr-ı

sâlifede mutâd ve hatta asl olduğunu tezkâr etmemişti. Yavuz'un muâmelât-ı şedîdesi üzerine bu kadar ısrar eden [Hammer] meselâ şah İsmail aleyhinde olan hareket-i selîmiyede mânâ-yı ittihâdı her nasılsa göremiyor.

Celal Nuri

ادبیات عمومی مجلہ

ہفتہ لاق سیاسی ، علمی و ادبی غزتہ در

جلد : ۲

سنہ : ۱ ۴ ذی الحجہ ۱۳۳۵ / جمعہ ایرتسی ۲۲ ایلول ۱۹۱۷ نومبر ۳-۳۴

تاریخ اصول‌الربینه دأثر

علم ، بر کمیت جزئیة ؛ جهل ، بر کمیت کلیه و کونیه در . كرك عالم طبیعی ، كرك آنك بر صفحهٔ مختصره سی اولان بشریتی اداره ایدن دساتیرك آنجق پك آزینه واقفز .

پیدای وقوف ایتدیكمز قوانین ، بر نقطهٔ نظر دن ، قوانین تالیه تلقی اولونه بیلیر . بونلردن اول ایسه قوانین اصلیه یعنی تعبیر معروفیه « حقائق اشیا » واردرکه آنلز ابدی و ازلی بر ردای مجهولیت ایله اورتولیدر . عقل ، کندی فوقیه عروج و خروج ایتلیدرکه آنلری آکلایه بیلسون . حقایق اشیا عقلی محیطدر ؛ بناءً علیه عقل آنلزله محیطدر .

اگر علی الانفراد قوانین طبیعیه بی بیله ایدك حالده ، ماضی ده ، حتی استقبالده بزم ایچون مکشوف اوله جقدی . حاضری تدقیق ایدوب جریان طبیعی بی بولور ؛ آنك ایله تضادم و تصاب ایده جاك دیگر جریانلری تدقیق ایدر ؛ و ، بالنتیجه ، عنعنه سی ایله استقبال حقنده تحصیل وقوفه مقتدر اولوردق . فقط ، هیات ! بیله یكمز شیر پك بسیط وابتدائیدر . حتی لاشیتدر .

فن هیئته اجرامی اداره ایدن قوانیندن بر قایچی [قوپه رنیق] ، [که پلهر] ، [نیوتن] طرفندن توضیح ایدلش ایسه ده بونلرده قطعی دکدر . بو دساتیرده دوچار مؤاخذه اولمشدر . . متقدین ایچنده شمسك مرکز عالم اوله سی حقیقتك توضیحن درت عصر کچدیکی حایده [بطلمیوس] نظریه سنه رجوعه بر تمایل کوسترن [آتری پوانقاره] نك مطالعاتی ، الحقی ، ذی اهمیتدر .

قوانین تاریخیه و اجتماعیه کلنجه : بشر بالنسبه یکی و آکا تعلق ایدن فنلر آندن دها یکی اولدیغندن بونلرک استخراجی هنوز بزه میسر اوله ماشدر . [بقراط] زماننده فن طب هر نه ایدی ایسه [مومهنزن] عصرنده ده تاریخ او درجه ده ابتدائیدر . بر تاریخی یازمدن آنك جریاننده ، اولجه ، بر حکمت تصور اتمك وبتون وقایبی او نقطهٔ نظر دن محاکمه ایتك جدید علمیه ایله ائتلاف قبول ایچز .

نتیجهٔ مقال : قوانین طبیعیه — یاخود اصطلاح نقلیسی ایله عادهٔ الله ، حکمت صدانیه — مجهول اندر مجهولدر . بر حکمت تصور ایدوب تاریخی آنك اوزرینه یازمق حدناشناساقتدر — اصطلاح دینیسی ایله کفردر .

توراتده ، شاعریتی نقطهٔ نظرندن ایدرین آثار ایله مقایسه ایدیلن « کتاب ایوب » بوباده بزه غایت مهم بر فکر ویره بیلیر . ایوب اوزون مدت ، جناب حق ، قوانین طبیعیه بی مؤاخذه ایدیور . هر سوزی بر جوهر منطقیدر . خویشانی ده عکسی نظریه بی مدافعه ایله جناب ایوبك گرفتار اولدینی مصائب معظمه نك اسبابی تخری ایدیورلر . نتیجه ده حکمت بتون بتون بشقه بر شکله تظاهر ایدیور !

مع التأسف اسکی تاریخلرده ، ارباب قلم ، دائماً بر حکمت تصور واقوامی فوق الطبیعه بر نقطهٔ نظر دن مقبول ویا مردود تلقی ایله محاکمه ایتملر . بالطبع بو ادعایی اثبات ایچون وقایع تخریفیه اوغرامش ، حادثاته درلو درلو معنالر ویرلش ، عن قصد بر طاقم مواد ارنودلش ویا اصلا اهمیت اولیانلر مبالغه ایدلشدر .

مثالی :

فرانسه‌نگ بحق افتخار ابتدیی [بوسوئه] نك « تاریخ كونی اوزرینه نطق » ی ادبیات عمومی عالمده بر موقع ممتاز طوقان آتاردندر . بو اسکی فقط قیمتدار کتابده [بوسوئه] بیولك بر مؤرخ اولدیغنی کوسترمشدر : حادثات تاریخیه یی یوسك بر نظره کورمش ، آناری خطوط عمومیه ارجاع ایتمش ، بعض قوانین طبیعیه یی استدلال ایده بیلمش میدانه بر فلسفه تاریخ کترمشدر . فرانسه ولی عهدینك تعلیمی ایچون قلمه آلتان بو کتاب مخلصده [بوسوئه] نصرایتك بر حکمت بالفه نتیجه سی اوله رق تکاملنی کوستریور . حضرت آدمدن پاپا اون برنجی [اینوسان] ه قدر هر وقعه ده ، هر فعلده بوتأثیری بولیور . برقا تویك - [بوسوئه] نك متقدرلیك فکرینه کوره - بوآرده پروستانلرك ، یهودیلرك ، دینزلرك علینده سویلنك ایچون دلائل تاریخیه یی بدولاً بوله بیلیر . مؤلف ، حکوماتك تعالی وانخطاطندن هب بو حکمت کنیسیایه یی استخراج ایدیور . بو حکمت نصرائیه طاقاً تاریخه ریاست ایتمکده در . بونکله برابر اثر اك مهم ادبیات تاریخیه نمونه لرندندر .

برده [مونته سکیئو] نك « رومالیرك عظمتی وانخطاطلیرك اسبابی حقیقده مطالعات » عنوانی نفیس و نامدار کتابی محاکمه ایده لم . (*)

بو اثر ك قسم اولنك مأخذی [بوسوئه] نك « نطق » یدر . بناء علیه [بوسوئه] [مونته سکیئو] نك شیخیدر . فی الواقع [مونته سکیئو] کتابنده رومانك دینی ، حسی ، اقتصادی ، مالی احوالی تدقیق ایله بو مؤثراتك مقدرات تاریخیه اوزرنده اوینادینی رولی بتون بتون اونوشدر . حالبوکه رومانك استعمال وانقراضنده دینك مهم بر دخلی اولدیغنی ، بالآخره ، [فوستل دو قولاتر] صاحبقرانانه بر قلمه توضیح ایتشدی . فقط تاریخده ایلك دفعه [بوسوئه] نك حکمت مفروضه سنی اونوتوبده جریان وقایعده اولدن دوشونولش بر فرضیه اوزرینه بنای محاکمه موداسنی قالدیران [مونته سکیئو] در وموضوع بحث ابتدیکمز اثر ، بو اعتبار ایله ، (تاریخ تاریخده) اساسی بر موقع طومشدر . بو تجربه قلمه ایله عاجز عقولك قوانین طبیعیه و حکمت نصرائیه یی اسناد ایتدیکی رول اورته دن قالیور . فنون طبیعیه نصل مطالعه ایدیلیورسه تاریخده اوله جه مظهر تتبع اولیور . هیچ بر قوه فوق الطبیعه مقدرات امه حاکم دکلدرد . بونکله برابر ملترده کور کورینه کیتیمور لر . موقیاتك اسبابی اولدیغنی کی هر عملرك ، انخطاطلركده لدنیاتی واردرد . دولت محو اولیور ؛ چونکه عسکر بوزولیور ؛ عسکر مختل اولیور ؛ زیرا انتظام قالیور . محارباتده اسباب ظفر سروشان و کروبیانك اعانتنده دکل ، عسکر ك قیمت و مزیننده ، اسلحه نك مکملیتنده ، امرانك اقتدارنده ، مواقعك اهمیتنده در .

بز تجارب تاریخیه مزده خدمتی بیله رك استدلالندن عاجز اولدیغمز حکمتلره عطفاً بنای محاکمه ایتهدك . عثمانلیرك عظمت وانخطاطلری هب اسباب طبیعیه مستنددر . حالبوکه عثمانلیرك اك بنام مؤرخ [فون هاممر] ایسه [مونته سکیئو] دن تقریباً بر عصر صکره « عثمانلی امپراطورلغینك تاریخی » فی یازدیغنی حالده کتابنده [بوسوئه] نك مسلکنی اختیار ایتشدرد . بو علامه تاریخ دیورکه : « شمسی ، بی بو اثر ك تحریرنده اداره ایدن و ذاتاً کتابك مطالعه سندن آ کلاشله حق اولان فکری حقیقده بر قاچ کله سویلکه جسارت ایده جکم . یازدقلمی ابدی وعادل بر حکمتك وجودینه

(*) اثر مذکورك احمد ساقی بك طرفندن ترجمه نفیسه سی یاقینده ساحه زیب عرفان اوله جقدرد .

ابتديکم بيوک بر ايمانك تحت تأثيرنده يازبيورم . بو حڪمت بالغه نكك تأثيرى ظلام تاريخك [خائوس] اوزرنده طيران ايدر و بونك نره دن كلديكنى ، نره به كيديكنى انسان بيلز . «
[فون هامر] ك تخيل ايتديكى بو حڪمت بالغه نه اوله بيلير ؟

« قلمى — [هامر] ك افاده سيدر — اشخاص ويا اقوام ، ملل ويا اديان حقنده برحس طرفكيرانم اوغدينى حالده اليه آلهم . لکن محاسن و معاليه بيوك بر عشق و محبت اولدينى كى فنالغه قارشى ده عميق بر فريضم موجوددى . يونانيار و تركره خصوصتم يوقدى . مسلمان ويا خريستياندن برينى ترجيح ايتدم . لکن قوه منظمه به برميل عظيم واردى . كوزل تنسيق ايدلش برحكومته عدالتك ، حسن اجراسنه ، مؤسسات عامه و خيريه نك تكاملنه ، فنونك ترقيسنه طرفدار و اختلاله ، اعتسافه ، وحشته ، مظالمه قارشى ايسه كيندار ايدم . »

بو جمله ده « مسلمان ويا خريستياندن برينى ترجيح ايتدم . » كى جزئى كلات طى ايديله جك وبتون كلات تحقيره ايله مسلمان و تركرك قصد ايدلديكى آكلاشيله جق اولورسه [هامر] ك نصل بر قانويك حڪمت بالغه نكك تحت نفوذنده . وبله بلا اختيار - اوتوز سنه مدته جالشديني تظاها ايدر . يونكله برابر بيوك برويقه اولق اعتباريله [هامر] تاريخك اهميتى انكار ايتك عظيم بر كفراق نعمتدر .

تاريخ عثمانيك تدقيق - اختلاف لسانندن طولاني - اوروپايلره كوچ كلش و بناء عليه اهال ايدلشدر .

تاريخ قانويك دكادر . بر بودى هندسه فنى ، بر برهنى حساب فنى ، بر پروتستان آلفتريق فنى اوله ميه جنى كى بر يهودى ويا نصرانى تاريخده اوله ماز . اعماق اوقيانوس و [هرچن] موجاتى اولچن ، لابوراتورنده [راديشوم] استحصال ايدن ، ويا آفريقاده قفاطاسلرئى طارطان علما وظيفه علميه لرى باشنده [باولوس] ويا [قالون] ك مقبلرى اولدقلى كى بر مصنفده مثلا سلطان سليم اولك تاريخى محاكمه ايتديكنده بتون قيوددن مجرددر . [هامر] تاريخمزه خصوصيله مظالمى كورمشدر . حالبوكه ظلمك اعصار سالقه ده معناد وحتى اصل اولديغى تذكار ايتمه مشدى . ياوزك معاملات شديدسى اوزرينه بو قدر اصرار ايدن [هامر] مثلا شاه اسماعيل علمبنده اولان حركت سليبه ده معنای اتحادى هر نصله كوره ميور .

جهول نورى

اردوى معلا

مهم وه مشهور بردستگاهدن چقان ماللى هر كس آلديني كى فائقى مسلم اولان بردار الفتونندن مأذون افنديلرك اقتداريله مزيات نسيه سنه ده هر كس اعتماد ايدر . بو اعتبارك سببى ، بو مؤسساتك اوصاف مخصوصه سيله انتظامى و انضباطى [Discipline] در : اولره منسوب اولايان اشيايه و اشخاصه نه وكم اولورسه اولسون ، هيچ بر اشارت و علامت فارقه و يرلز ؛ اصل قيمت ، انضباط آلتنده